

ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ :
ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ

Νίκος Μουζέλης

London School of Economics

ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ :

ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ

Από την έναρξη της ακόμα η Αριστερά συνδέθηκε άρρηκτα με δύο βασικές έννοιες : αυτήν του εκσυγχρονισμού¹ και εκείνη της κατανομής δικαιωμάτων (πολιτικών, κοινωνικο-οικονομικών, πολιτιστικών) στους μη προνομιούχους. Ένας τρόπος ερμηνείας της έννοιας του εκσυγχρονισμού είναι να τον δούμε σε σχέση με τις κοινωνικές διαδικασίες και κανονισμούς που έχουν θεσμοθετηθεί εκτενέστατα στη Δυτική Ευρώπη, ήδη από την εποχή της Αγγλικής και Γαλλικής Επανάστασης. Οι τελευταίες απαιτούσαν μια άνευ προηγουμένου κοινωνική κινητικότητα όσο οι ποικίλοι προ-βιομηχανικοί τοπικισμοί, που ήδη υπήρχαν, άρχισαν να εξασθενούν ή ακόμα και να καταστρέφονται και η πλειοψηφία των πολιτών είχε να αντιμετωπίσει τα "κλειστά" forum των εθνικών αγορών και του έθνους-κράτους.

Η παραπάνω διαδικασία, όχι μόνο θεωρείτο άνιση αλλά πήρε μια λεγόμενη αυτόνομη και ετερόνομη μορφή. Στην περίπτωση της αυτόνομης, τόσο πολιτικά όσο και κοινωνικο-οικονομικά δικαιώματα - τα οποία κατά τη διάρκεια του παλαιού καθεστώτος περιορίζονταν σε μια μικρή μειοψηφία πολιτών - βαθμιαία άρχισαν σιγά σιγά να κατανέμονται μέχρι και τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας, έτσι ώστε να δημιουργούνται νέα επίπεδα ευημερίας, πολιτικής ελευθερίας και σχετικής κοινωνικής δικαιοσύνης. Στην περίπτωση της ετερόνομης όμως διαδικασίας, οι λαϊκές τάξεις αμετάτρεπτα άρχισαν να μπλέκονται στους μηχανισμούς των εθνικών αγορών και κρατικών γραφειοκρατειών, όσο όμως η απόκτηση θεμελιωδών δικαιωμάτων γίνονταν όλο και πιο συνειδητή, αυτή η εμπλοκή γινόταν όλο και πιο παροδική.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Αριστερά ήταν ήδη από τη σύλληψή της σαν ιδεολογία δεκτική ενός νεωτερισμού και μιας ευρείας κατανομής δικαιωμάτων - εννοώντας τη σχετικά αυτόνομη ενσωμάτωση των χαμηλών τάξεων στο εθνικό κέντρο. Από την άλλη μεριά, η Δεξιά, είτε ήταν αρχικά εντελώς εναντίον του εκσυγχρονισμού είτε αργότερα, (όταν έγινε πλέον αντιληπτό ότι η διαδικασία του εκσυγχρονισμού ήταν δρόμος χωρίς επιστροφή) προσπάθησε για μια "ετερόνομη" μορφή κοινωνικής κινητικότητας η οποία θα

---

¹ στο αγγλικό κείμενο - modernity/modernization

μπορούσε να "ανεβάσει" τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις από την άποψη της σχέσης τους με προηγούμενους εθνικούς αγώνες (όπως π.χ. σχετικά με τη στρατολογία) αλλά διατηρώντας τες χαμηλά σε όρους κοινωνικών δικαιώματων. Ως προς το συντηρητικό Δίκαιο, εφόσον μερικοί δεν μπορούν να "διατηρηθούν στη θέση τους" από τις περιβάλλουσες δυνάμεις θέτοντας ένα τέλος ή ανατρέποντας τη διαδικασία της ευρείας κινητικότητας και της μαζικής πολιτικής που αυτό απαιτεί, θα έπρεπε τουλάχιστον να απαρνηθούν τα δικαιώματα που τους παρέχονται ώστε να προκαλέσουν τα προνόμια της Αρχουσας Τάξης.

Εκτόπιση του τελικού στόχου (Παρέκκλιση από τον τελικό στόχο)

Αυτοί οι δύο θεμελιώδεις στόχοι της Αριστεράς - εκσυγχρονισμός συν εξάπλωση των δικαιωμάτων προς τα κάτω (τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας) αγνοούνται και αγνοούνται ακόμα ή είναι ξεχασμένοι από τα λεγόμενα προοδευτικά κοινωνικά κινήματα ή δυνάμεις οι οποίες μετατρέπουν τα μέσα σε στόχους, χρησιμοποιώντας πολύπλοκες διαδικασίες εκτόπισης του τελικού στόχου.

Η εκτόπιση αυτή του τελικού στόχου έχει πάρει κατά καιρούς πολλές μορφές : Μεταξύ αυτών είναι η τυφλή υποταγή στα ιερά κείμενα του Μαρξισμού-Λενινισμού, η υποστήριξη τόσο καθεστώτων που αυτοαποκαλούνται σοσιαλιστικά ή κομμουνιστικά, όσο και λαϊκιστικών κομμάτων ή συντεχνιακών συνδικάτων οι οποίες, αντί να προωθούν τα λαϊκά συμφέροντα με πρακτικούς τρόπους, απλά κάνουν λεκτικές αναφορές σ' αυτά, η προσήλωση σε πολιτικές που υποτίθεται ότι στηρίζουν παγκόσμια κοινωνικά ωφέλη (παροχές), αλλά μάλλον ευνοούν τις προνομιούχες τάξεις αντί τις μη προνομιούχες, η υιοθέτηση μαξιμαλιστικών στρατηγικών κοινωνικής μετατροπής, οι οποίες τελικά περιορίζουν τα κοινωνικά δικαιώματα αντί να διευρύνουν (προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα), κλπ.

Οποια και να είναι η μορφή της παρέκκλισης από τον τελικό στόχο, το αποτέλεσμα είναι πάντα το ίδιο. Οδήγησε στη θυσία του ουσιαστικού ορθολογισμού στο βωμό της τυπικότητας (και τυπολατρείας), την αντιδραστική υποστήριξη των απαρχαιομένα θεσμοθετημένων μορφών και τη δογματική αποδοχή των σλόγκαν, συνταγών και επιγραφών ενώ αρνείται να εκτιμήσει ό,τι απαιτείται για όλα αυτά σε όρους προώθησης του "αυτόνομου" εκσυγχρονισμού, και εξάπλωσης των δικαιωμάτων προς τα κάτω (τη βάση

της κοινωνικής πυραμίδας).

Μέρος Πρώτο : Σοσιαλδημοκρατία : Στόχοι και Μέσα

Σοσιαλδημοκρατία και Αριστερά

Τίποτα δεν δείχνει πιο καθαρά την τάση της Αριστεράς να παρεκκλίνει από τον τελικό της στόχο όσο η ίδια της η συνεχή υποβάθμιση και κατασυκοφάντηση της σοσιαλδημοκρατίας, καθώς και τα παλιά της επιτεύγματα και η μελλοντική απελευθερωτική της δυναμική.

Ο όρος Σοσιαλδημοκρατία εδώ χρησιμοποιείται με την ευρεία έννοια. Δεν ταυτίζεται με συγκεκριμένα κόμματα ή καθεστώτα που αυτοαποκαλούνται σοσιαλδημοκρατικά. Έτσι, ως Σοσιαλδημοκρατία θεωρούνται κινήματα ή οργανώσεις, οι οποίες :

- α) αρνητικά, αρνούνται τις φιλελεύθερες, νεοφιλελεύθερες μορφές της καπιταλιστικής ανάπτυξης, όπως επίσης και της πολιτικής, που σαν στόχο έχει την πτώση του καπιταλισμού με επαναστατικές διαδικασίες και την αντικατάστασή του από μια ολοκληρωτικά ελεγχόμενη (σχεδιασμένη) οικονομία.
- β) θετικά, υποστηρίζουν την ιδέα μιας επιθυμητής και δυνατής προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη, για σχετική πολιτική ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη μέσω του καπιταλισμού.

Από σοσιαλδημοκρατικής πλευράς, το κρίσιμο ζήτημα, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα, δεν είναι να καταστείλει ή να υπερβεί τον καπιταλισμό αλλά να τον εξανθρωπίσει.

Εάν παραβλέψουμε προς στιγμή το δόγμα σχετικά με τον ενυπάρχοντα εκμεταλλεύσιμο ή κακό χαρακτήρα του καπιταλισμού, θα δούμε ότι ο αγώνας για τον ανθρωπισμό του καπιταλισμού έχει επιτύχει δεόντως σε αρκετές χώρες, είτε με λαϊκές πιέσεις (εξεγέρσεις) από τα κάτω κοινωνικά στρώματα και/ή αλλαγές από τα πάνω κοινωνικά στρώματα - τα πολιτικά δικαιώματα έχουν ευρεία εξαπλωθεί ανάμεσα στις λαϊκές τάξεις. Ένας τέτοιος σχετικά "αυτόνομος" εκσυγχρονισμός - σε χώρες σαν τη Σουηδία, Ολλανδία, Βέλγιο και Νέα Ζηλανδία - σημαίνει υψηλό επίπεδο ευημερίας, πολιτικής ελευθερίας και

κοινωνικής δικαιοσύνης, οι οποίες, βλέποντάς τες από τη σκοπιά της σχέσης τους μεταξύ τους, θεωρούνται κατακτήσεις άνευ προηγούμενου στην ανθρώπινη ιστορία (2).

Τέτοια αξιοσημείωτα επιτεύγματα παραμένουν συστηματικά υποβαθμισμένα από την Αριστερά. Ενώ στο παρελθόν τέτοιες τάσεις υποβάθμισης έπαιρναν την μορφή της ριζικής Αριστεράς που έκρινε αυστηρότερα τις σοσιαλδημοκρατικές αποτυχίες απ' ότι τις κομμουνιστικές αποτυχίες, σήμερα αυτή η υποβάθμιση παίρνει τη μορφή της εκτίμησης των περασμένων και μελλοντικών προσδοκιών ως υποτιθέμενα ισομερείς προσδοκίες (στην πραγματικότητα όμως αδικαιολόγητα ισομερείς). Μια τέτοια εκτίμηση θεωρεί πως τόσο οι κομμουνιστικές όσο και οι σοσιαλδημοκρατικές διευθετήσεις στο παρελθόν έχουν συμβάλει ισομερώς στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεωρείται πως σήμερα και οι δύο τους περνούν σοβαρές δυσκολίες. Ήδη από το 1989 πιστεύεται ότι όχι μόνο τα κομμουνιστικά καθεστώτα έχουν καταρρεύσει αλλά και η σοσιαλδημοκρατία περνά επίσης μια βαθιά κρίση (3). Μπορεί κάποιος να πιστεύει ότι μια τέτοια θέση υποστηρίζεται από τους νεο-φιλελευθέρους που θέλουν να αποκρύψουν την αποτυχία της Θατσερικής-Ρηγκανικής πολιτικής. Όταν όμως ένας τόσο αβίαστα ισομερής τρόπος εκτίμησης των κομμουνιστικών και σοσιαλδημοκρατικών επιτευγμάτων και/ή δυνατοτήτων υποστηρίζεται από την Αριστερά, όχι μόνο εκφράζει μια αναλήθεια αλλά οδηγεί βαθμιαία στην αυτοκαταστροφή και την απονομιμοποίηση της πραγματικής αριστεράς, των λαϊκών ρευμάτων και κόμματων. Απλά βοηθά στο να διαιωνίζεται ο "δεξιός" μύθος του θριάμβου του φιλελεύθερου καπιταλισμού στην περίοδο μετά τη λήξη του ψυχρού πολέμου, στη δημιουργία του οποίου (του μύθου) η Αριστερά έχει συμβάλει συνειδητά υποτιμώντας τόσο τις παλιές όσο και τωρινές (πρόσφατες) σοσιαλδημοκρατικές επιτυχίες.

Στην πραγματικότητα, η εκπληκτική επιτυχία του μύθου του θριάμβου του φιλελεύθερου καπιταλισμού βασίζεται στη συστηματική απόκρυψη από πλευράς και της Δεξιάς αλλά και της Αριστεράς του γεγονότος ότι η αληθινή νίκη από το 1989 και μετά είναι αυτή της σοσιαλδημοκρατίας (4).

Το παραπάνω επιχείρημα είναι φανερό εάν λάβει κανείς υπόψη του ότι, χώρες όπου ακόμη και τμηματικά έχουν ακολουθήσει μια νεο-φιλελεύθερη πολιτική χειροτερεύουν όλο και περισσότερο ως προς τον εκσυγχρονισμό τους και την κατανομή των δικαιωμάτων από άλλες χώρες που ακολουθούν σοσιαλδημοκρατική πολιτική (όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία), πολιτική όπου, ας πούμε, μέσω έξυπνης και ευλύγιστης κρατικής παρέμβασης

στόχο έχει τόσο να αναπτύξει την οικονομία όσο και να καταστήσει σίγουρη την εξάπλωση των ωφελειών που απορρέουν από την οικονομική ανάπτυξη προς τα κάτω κοινωνικά στρώματα.

Κάτι τέτοιο συμβαίνει τόσο σε χώρες με ήδη καπιταλιστικά κέντρα όσο και σε χώρες που αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια, όπως επίσης όχι μόνο στους "4 τίγρεις" αλλά και σε αρκετές χώρες της Ασίας και του Ειρηνικού, οι οποίες ούτε λίγο ούτε πολύ ακολουθούν με επιτυχία το Ιαπωνέζικο μοντέλο ανάπτυξης (5).

Με άλλα λόγια, όταν κάποιος συνειδητοποιήσει τί συμβαίνει στον ανεπτυγμένο ή τον Τρίτο Κόσμο, θα θεωρήσει ότι αναδυόμενες οικονομικές δυνάμεις σήμερα είναι εκείνα τα κράτη που έχουν έντονα παρεμβατικό αλλά και αναπτυξιακό χαρακτήρα, συνδυάζοντας με επιτυχία τη γρήγορη καπιταλιστική ανάπτυξη με την εξάπλωση των κοινωνικο-οικονομικών (έαν όχι πάντα πολιτικών) δικαιωμάτων προς τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Έτσι, η σοσιαλδημοκρατία (με την ευρύτερη έννοια του όρου) όχι μόνο υποχρεώνοντας κάποιες χώρες να εξασφαλίσουν έναν αξιοπρεπή τρόπο διαβίωσης για το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού τους αλλά επίσης δίνοντας έμφαση στην αναγκαιότητα να εξανθρωπίσουν τον καπιταλισμό και όχι να τον υπερβούν, θεωρείται σαν η μόνη πιστευτή εναλλακτική στον κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο λόγο.

Υπάρχουν εκείνοι που δεν δέχονται την σοσιαλδημοκρατία γιατί θεωρούν ότι είναι ξεπερασμένη και όχι γιατί δεν είναι αρκετά επαναστατική.

Πιστεύουν πως η σοσιαλδημοκρατία ακόμα εμμένει στο "εκσυγχρονισμένη" παραγωγικότητα και στο προ-βιομηχανικό ήθος, και ότι δίνοντας έμφαση στην κατανομή των δικαιωμάτων μέχρι και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, προωθεί πολιτικές που θα οδηγήσουν στην καταστροφή των γήινων πόρων και επομένως σε μια ολοκληρωτική οικολογική καταστροφή. Τα αγαθά της οικονομικής ανάπτυξης καθώς και της κοινωνικής ευημερίας (κάτω από αυτό το πρίσμα) θεωρούνται κατορθώματα του μοντέλου της "Βιομηχανικής Κοινωνίας" που συντελέστηκε στον 19ο αιώνα, παρά απαίτηση του 21ου αιώνα αυτού που αποκαλούμε "κοινωνία ρίσκων". Θα αναλύσω αυτή την άποψη πιο κάτω. Προς το παρόν όμως αυτό που θέλω να τονίσω είναι ότι αφήνοντας να ξεφτίσει το πρόγραμμα της οικονομικής ανάπτυξης στο σύνολό του, κυρίως υπογεγραμμένο από την Αριστερά, θα οδηγηθεί στη μόνιμη περιφερειοποίησή του. Ο καλύτερος τρόπος να αποδεχθούμε την ιδέα του ρίσκου και της φθοράς των πόρων είναι να διαφυλάξουμε το

διπλό σοσιαλδημοκρατικό στόχο της ανάπτυξης (των παραγωγικών δυνάμεων) και της ευρύτερης κατανομής των δικαιωμάτων προς τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα περιλαμβάνοντας στα δικαιώματα αυτά και το δικαίωμα όλων για καθαρό περιβάλλον, ατμόσφαιρα, καθαρά νερά (ποταμοί, λίμνες, κλπ.).

Με άλλα λόγια, θεωρώ ότι ο φόβος της "κοινωνίας των ρίσκων" είναι πραγματικός, αλλά δεν μπορεί προς το παρόν να αντικαταστήσει σε κεντρικό επίπεδο τους σοσιαλδημοκρατικούς στόχους της ανάπτυξης και ευημερίας. Όταν εμφανίζονται καινούργια ζητήματα δεν μπορούν αμέσως και ως δια μαγείας να εκτοπίσουν τα παλιά. Το σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα της ανάπτυξης/ευημερίας θα έρθει σε δεύτερη μοίρα μόνο όταν - εθνικά και υπερεθνικά - θα έχει επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό αλλά προς το παρόν η "κοινωνία των ρίσκων" δεν έχει ακόμα αντικαταστήσει τη "βιομηχανική" κοινωνία σε κεντρικό επίπεδο.

Κανείς φυσικά δεν αρνείται ότι μερικοί από τους παραδοσιακούς τρόπους να επιτευχθούν οι σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι είναι απαρχαιομένοι. Έτσι είναι φανερό ότι παραδείγματος χάριν, από την πλευρά της σημερινής κατάστασης της παγκόσμιας οικονομίας, ο σοσιαλδημοκρατικός στόχος της πλήρους απασχόλησης δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω εκτεταμένων κρατικοποιήσεων ή με το να ακολουθείται μια συμβατική Κευνσιανή πολιτική εντατικοποίησης (συσσώρευσης) κεφαλαίου. Ούτε η παροχή αξιοπρεπών υπηρεσιών ευημερίας σ' αυτούς που τις έχουν πράγματι ανάγκη μπορεί να προσφερθεί με το να εμμένει δογματικά στην αρχή των παγκόσμιων ωφελειών (μια αρχή η οποία προς το παρόν ωφελεί συστηματικά τους προνομιούχους εις βάρος των μη προνομιούχων). Η Αριστερά είναι υποχρεωμένη να προτείνει καινούργιες μεθόδους για να επιτευχθούν ή έστω να αναπτυχθούν οι βασικοί σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι ενός επιπλέον εκσυγχρονισμού με μια παράλληλη εξάπλωση των δικαιωμάτων προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Η Αριστερά, αντί να μεμψιμοιρεί για τη σημερινή απουσία μιας μη-καπιταλιστικής εναλλακτικής θα έπρεπε να επικεντρώνει το ενδιαφέρον της και τις ενέργειές της στο να επαναρθρώσει και να αναζωογονήσει το σοσιαλδημοκρατικό λόγο ο οποίος έχοντας ολοκληρωθεί όχι μόνο στα λόγια αλλά και στην πράξη έχει υπερβεί όλες τις υπόλοιπες στρατηγικές της κοινωνικής βελτίωσης.

Για να επαναλάβω τα όσα έχω πει : εάν η σοσιαλδημοκρατία περνά μια κρίση στις μέρες μας τούτο συμβαίνει κυρίως εξαιτίας των μέσων και όχι των θεμελιωδών στόχων του

σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου. Έχει να κάνει με το γεγονός ότι (όπως στην περίπτωση ενός οποιουδήποτε άλλου επιτυχούς κινήματος) κάθε μεγάλη επιτυχία έχει την τάση - μέσω ποικίλων συνδυασμών γραφειοκρατίας, "θρησκευτικού" τυπικισμού και παρέκκλισης από τον τελικό στόχο, - να υπονομεύσει μια περαιτέρω ανάπτυξη. Ο στόχος της Αριστεράς σήμερα είναι συγκεκριμένα να πολεμήσει κάθε σοσιαλδημοκρατική απολίθωση και να ορίσει (θέσει) για άλλη μια φορά τα μέσα με τα οποία θα εκπληρωθούν οι σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι τόσο του εκσυγχρονισμού όσο και της περαιτέρω κατανομής των δικαιωμάτων προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Κάτι τέτοιο θεωρείται στόχος που πρέπει να επιτευχθεί και /ή να παγιωθεί σε ένα καπιταλιστικό κόσμο τελείως διαφορετικό από τον κόσμο του 19ου αιώνα που ακόμα επικρατούσε η σοσιαλδημοκρατική όψη της ζωής.

Σε ποίο σημείο-"κλειδί" οι τελευταίες καπιταλιστικές κοινωνίες δεν μπορούν να συμφιλιωθούν με συμβατικές σοσιαλδημοκρατικές αλλαγές; Θα επικεντρωθώ σύντομα σε τρεις :

- Πρώτον, στις αναπτυσσόμενες χώρες του σύγχρονου καπιταλισμού ισχύει ο γνωστός διαχωρισμός του πληθυσμού σε δύο τρίτα προς ένα τρίτο ($2/3 / 1/3$), όπου μια μεγάλη μειονότητα (η οποία αποτελείται από δύσκολα οργανωμένες κοινωνικές ομάδες) βρίσκεται στο περιθώριο, ενώ αντίθετα η επίσης μεγάλη πλειοψηφία συνεχώς βελτιώνει ακόμα περισσότερο το βιωτικό της επίπεδο. Κάτι τέτοιο έχει σαν αποτέλεσμα μια κοινωνική πόλωση εντελώς διαφορετική από το διαχωρισμό μεταξύ των εξαθλιωμένων μαζών και της μικρής elite του κλασσικού Μαρξισμού.
- Δεύτερον, το σύστημα ευημερίας - βασισμένο κυρίως στην αρχή του παγκόσμιου εφοδιασμού - στην πράξη ισχύει με ένα τρόπο όπου, αρκετές από τις πηγές εφοδιασμού προμηθεύουν αγαθά κυρίως στις μεσοαστικές τάξεις αντί σ' αυτούς που τα έχουν πράγματι ανάγκη.
- Τρίτον, δεδομένων των πρόσφατων τεχνολογικών εξελίξεων, το υψηλό ποσοστό των ανέργων θεωρείται ανεπίτρεπτο, ακόμη και όταν η οικονομία βρίσκεται σε πλήρη άνθηση.

Αντιμέτωπα με τα νέα αυτά χαρακτηριστικά των τελευταίων καπιταλιστικών κοινωνιών,

τα συμβατικά σοσιαλδημοκρατικά μέσα επίτευξης του στόχου της ανάπτυξης με μια παράλληλη κοινωνική δικαιοσύνη δεν φαίνεται να είναι εφικτός. Ούτε η κρατική παρέμβαση μέσω του συστήματος κρατικοποιήσεων ευρείας κλίμακας ή μέσω άλλων παραδοσιακών τρόπων δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, μπορεί ποτέ να εξασφαλίσει την επιθυμητή αυτή ανάπτυξη με πλήρη απασχόληση, ούτε το ευημερούν κράτος έχει τη δυνατότητα να συμμαριστεί τα προβλήματα των περιθωριακών πληθυσμών που γεννά ο πληθυσμιακός διαχωρισμός των 2/3 προς 1/3. Ετσι λοιπόν, τί πρέπει να γίνει από τη σκοπιά του σοσιαλδημοκρατικού συστήματος;

Άμεσες και Έμμεσες μορφές κρατικής παρέμβασης

Ένα βασικό καθήκον της σημερινής σοσιαλδημοκρατικής Αριστεράς είναι να μετακινήσει το κέντρο βάρους της από παλιές σε νέες μορφές κρατικού παρεμβατισμού, δηλαδή σε καινούργιες μορφές οι οποίες όχι μόνο δεν εμποδίζουν την καπιταλιστική ανάπτυξη, αλλά βοηθούν σ' αυτήν. Παραδείγματος χάριν, δεν υπάρχει λόγος γιατί μια αριστερή σοσιαλδημοκρατική πολιτική να μην υποστηρίζει μια πολιτική μαζικών αποκρατικοποιήσεων (με κάποιες σίγουρα διακρίσεις), όταν έχει πάντα υπόψη της ότι το κράτος παρεμβαίνει για να εξασφαλίσει την προστασία των καταναλωτών από την πλευρά της ποιότητας των προϊόντων και των τιμών τους. Δεδομένης σήμερα της εντυπωσιακής τεχνολογικής εξέλιξης που βοηθά τόσο στην εκτίμηση όσο και στη μέτρηση των οικονομικών μεγεθών και εξελίξεων, είναι πρακτικότερο να καθοδηγούνται (μέσω κρατικών ή ακόμα καλύτερα, ανεξάρτητων δημοσίων οργανισμών) τα οικονομικά αποτελέσματα των αποκρατικοποιημένων επιχειρήσεων γενικού χαρακτήρα, με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποφεύγονται οι καταχρήσεις χωρίς να καταπνίγεται η ιδιωτική πρωτοβουλία.

Επιπλέον, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα της Γερμανίας, μερική αποκρατικοποίηση μπορεί πολύ εύκολα να συνδυαστεί με μια μαζική κρατική παρέμβαση. Η τελευταία θα έπρεπε να στοχεύει στην περαιτέρω ανάπτυξη ανθρώπινου και κοινωνικού κεφαλαίου όπως επίσης (σε συνεργασία με το Κεφάλαιο και την Εργασία) και στο σχεδιασμό ενός αναπτυξιακού μοντέλου που να εξασφαλίζει τόσο την ευημερία όσο και μια αναγκαία (δικαιότερη) ανακατανομή των πόρων. Θα πρέπει επίσης να τονιστεί ότι οι έμμεσες μορφές του κρατικού παρεμβατισμού θα μπορούσαν να αποτελέσουν το καλύτερο μέσο για να διασφαλιστεί ότι τόσο οι επιχειρήσεις όσο και η επιστημονική έρευνα αναπτύσσονται με τρόπους που σέβονται τόσο το περιβάλλον όσο και τις απαιτήσεις μιας

γενικής ευημερίας. Γιατί ενώ η κρατική γραφειοκρατία είναι ανίκανη να καθοδηγήσει άμεσα το εργαστήριο και τον υπόλοιπο χώρο (εκεί όπου παίρνονται όχι μόνο στιγμιαίες αποφάσεις του παρόντος αλλά γίνονται επαναστατικές ανακαλύψεις χωρίς καμιά παρουσία ενός αποτελεσματικού δημοκρατικού ελέγχου), μπορεί εν τούτοις να εισαγάγει τη θεσμοθέτηση έμμεσων μέσων ελέγχου όπως για παράδειγμα τη συστηματική υποστήριξη μιας εναλλακτικής έρευνας και επιχειρηματικής στρατηγικής, ή την προμήθεια παροχή πόρων για την ενθάρρυνση μιας ανοιχτής συζήτησης και πολιτικής διαλόγου σε όλες τις κοινωνικές σφαίρες (7).

Από την ευημερία των μεσαίων τάξεων στις κοινωνικές παροχές προς τους μη προνομιούχους

Ενώ η μεταβολή από τις άμεσες στις έμμεσες μορφές του κρατικού παρεμβατισμού έχει γίνει σήμερα αποδεκτή από ουσιαστικά τμήματα της Αριστεράς, έστω με μια κάποια απροθυμία, η κατάργηση και/ή η υπέρβαση της αρχής της παγκόσμιας ευημερίας (δηλ. της προσφοράς των κοινωνικών ωφελειών-παροχών σε όλους τους πολίτες χωρίς να ληφθεί υπόψη η οικονομική τους κατάσταση και κοινωνική τους θέση), παραμένει ακόμα η ιερή αγελάδα των προοδευτικά διανοούμενων και πολιτικών. Επειδή κάτι τέτοιο αποτελεί για μένα την πιο φανερή απόδειξη ότι η Αριστερά ακόμα ασχολείται περισσότερο με απαρχαιομένες διακηρύξεις και δόγματα απ' ότι με την κατανομή των δικαιωμάτων προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, θα αναπτύξω στη συνέχεια εκτενέστερα την παραπάνω άποψη.

Η προσφορά κοινωνικών παροχών σε παγκόσμια κλίμακα αντί να λύνει τα προβλήματα δημιουργεί ακόμη περισσότερα προς το παρόν. Όχι μόνο γιατί η ανάγκη για ποιοτικές δημόσιες υπηρεσίες αυξάνεται με διακυμάνσεις, αλλά επειδή τα πέραν των ορίων ωφέλη της κοινωνικής ευημερίας, αντί να περιορίζουν τις κοινωνικές ανισότητες, τις οξύνουν ακόμη περισσότερο. Αυτό το επιχείρημα ακούγεται λιγότερο παράδοξο, εάν λάβουμε υπόψη την αναφερθείσα πληθυσμιακή διαίρεση των 2/3 προς 1/3 στις τελευταίες καπιταλιστικές κοινωνίες καθώς επίσης και το ότι αυτός ο κοινωνικός διαχωρισμός αποτελεί το στόχο και την παγίωση ενός συστήματος ευημερίας, το οποίο, όταν επιτύχει να θέσει στη διαθεσιμότητα όλων των πολιτών και αυτούς ακόμη τους περιορισμένους κρατικούς πόρους, δυσανάλογα βοηθά στο να ωφελούνται τελικά οι αρκετά ευκατάστατοι και όχι τόσο αυτοί που έχουν ανάγκη. Πράγματι, όπως πολλές μελέτες δείχνουν, οι

μεσαίες τάξεις μπορούν ευκολότερα να απολαμβάνουν τους πόρους ευημερίας που παρέχει το κράτος (εκπαίδευση, κατοικία, υγεία) απ' ό,τι οι τάξεις που έχουν πραγματική ανάγκη. Υπό αυτή την έννοια, οι παγκόσμιες παροχές, αντί να μειώνουν τις κοινωνικές ανισότητες που παράγει το ισχύον σύστημα αγοράς, αντίθετα τις ενισχύουν περισσότερο.

Η τάση αυτή προς διεύρυνση των ανισοτήτων, η οποία δημιουργήθηκε όχι μόνο από την αγορά αλλά και από τη λογική ευημερίας του προοδευτικού καπιταλισμού δεν μπορεί να αντισταθμιστεί μέσω ενός συστήματος προοδευτικής φορολογίας. Οι οικονομικά δυνατοί δεν δυσκολεύονται να ανταπεξέλθουν στις φορολογικές επιβαρύνσεις. Από την πλευρά της αναπτυσσόμενης ενδοκρατικοποίησης των παγκοσμίων οικονομιών, αυτοί που το εισόδημά τους βασίζεται αρχικά σε παροχές μπορούν να διαλέξουν μέσα από ποικίλες δυνατότητες κάποιες που να τους βοηθήσουν να αποφύγουν όλη ή ένα τμήμα της άμεσης φορολογίας. Το σύνολο της οικονομίας παρέχει αναρίθμητους φορολογικούς παράδεισους, και οι ευκατάστατοι - αντίθετα με τις φτωχές τους προσωπικές σχέσεις - μπορούν εύκολα να ανταπεξέλθουν στα έξοδα της προσφοράς υπηρεσιών (από δικηγόρους, λογιστές) οι οποίοι ειδικεύονται στην ανακάλυψη νομικών τρόπων και εφεύρεση διεξόδων προς απόκρυψη του φορολογητέου εισοδήματος. Η εικόνα χειροτερεύει με τη γρήγορη άνθηση της παραοικονομίας της οποίας το εισόδημα, εξ' ορισμού, δεν φορολογείται καθόλου.

Τα παραπάνω δηλώνουν ότι οι μεσαίες τάξεις όχι μόνο μπορούν να ωφεληθούν περισσότερο από το σύστημα ευημερίας αλλά επίσης έχουν και τη δυνατότητα εξεύρεσης τρόπων αποφυγής της φορολογίας του εισοδήματός τους (ενός τμήματος ή ολόκληρου). Γι' αυτό, εκείνοι που με πάθος ενστερνίζονται την κοινωνική δικαιοσύνη θα έπρεπε, αντί να χάνουν τον καιρό τους με το να αμυνονται για ένα ήδη ετοιμόρροπο σύστημα, να καταναλώνουν την ενέργειά τους και τη φαντασία τους στο να εξασφαλίσουν τη μετάβαση σε ένα παγκόσμιο σύστημα ευημερίας που να ωφελεί πρώτα τους φτωχούς και μετά τους πλούσιους. Εάν επιμείνουν να επικεντρώσουν την προσοχή τους στο πώς μπορεί να εξοικονομήσουν τα παγκόσμια ωφέλη, θα αφήσουν εύκολα ελεύθερο το πεδίο σε όσους θέλουν να επιβάλουν τη νεο-φιλελεύθερη, Θατσερική λύση αντί την σοσιαλδημοκρατική σ' αυτή τη μετάβαση.

Όσο για την Αριστερά (η πλειοψηφία εντός και εκτός του Βρετανικού Αγγλικού Κόμματος) συνεχίζει βλακωδώς να υποστηρίζει την αρχή της παγκοσμιότητας.

Το βασικό επιχείρημα της είναι ότι εάν η κοινωνική ευημερία έχει σαν στόχο ειδικά τη

στήριξη των φτωχών, θα συμβάλλει στο να στιγματίσει και να δημιουργήσει πολίτες πρώτης και δεύτερης κατηγορίας.

Ομως, όσο κι αν είναι άξια λόγου, η άποψη αυτή αγνοεί το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές ενδιαμέσες λύσεις μεταξύ της Σκύλας (των στοχευομένων ωφελειών που έχουν σαν αποτέλεσμα το στιγματισμό) και της Χάριβδης (των παγκοσμίων ωφελειών που ωφελούν ακόμα πιο πολύ τους ήδη ευκατάστατους).

Οι λόγοι για τους οποίους δεν έχουν ερευνηθεί σε βάθος αυτές οι ενδιαμέσες λύσεις έχουν να κάνουν με το γεγονός ότι η δογματική Αριστερα δεν είναι σε θέση να τις κατανοήσει τέτοιες λύσεις, ενώ η "ρεαλιστική" Αριστερα είναι απρόθυμη να τις συνειδητοποιήσει - δεδομένου ότι έχει την τάση να αναπαραγάγει ένα τμήμα της κοινωνίας που αποκομίζει σημαντικό κέρδος από το σύστημα των παγκοσμίων ωφελειών.

Βέβαια, θα χρειαστούν αρκετές σκέψεις και έρευνες για να αναπτυχθούν νέες λύσεις, αλλά μερικές γενικές οδηγίες είναι αρκετά εμφανείς. Έτσι, για παράδειγμα, θα πρέπει να επινοηθούν τρόποι οι οποίοι να εξασφαλίσουν ότι η ευημερούσα πλειοψηφία των 2/3 ξεπληρώνει ένα μέρος από το συνολικό κόστος των περισσότερων υπηρεσιών που της προσφέρονται από το Κράτος (στην εκπαίδευση, κατοικία, υγεία, κλπ.). Αντί να στηρίζονται οικονομικά οι φτωχοί, να στηρίζονται οι ευκατάστατοι - χωρίς παράλληλα να αποθαρρύνονται οι παραγωγικές τους επενδύσεις.

Μια προσέγγιση θα μπορούσε να συνδυάσει συστηματικά τη φορολογία με την προσφορά κοινωνικών παροχών. Η Νέα Ζηλανδία για παράδειγμα με τη πρόσφατη φορολογία που επιβάλλει καλύπτει έτσι τις συνταξιοδοτικές παροχές προς τους ευκατάστατους. Αυτή η αρχή θα μπορούσε κάλλιστα να επεκταθεί στα οικογενειακά επιδόματα, στην υγειονομική περίθαλψη, στην εκπαίδευση, κλπ. Όπως μερικές δαπάνες εκπίπτουν από το φορολογητέο εισόδημα, θα έπρεπε υποχρεωτικά να προστίθενται στο φορολογητέο εισόδημα οι κρατικές παροχές που κατανέμονται παγκοσμίως. Σε τέτοιες παροχές θα μπορούσαν να επιβληθούν υψηλά ποσοστά φορολογίας εφόσον βέβαια αφορούν υψηλά εισοδήματα. Κάτι τέτοιο θα διασφάλιζε μια παροχή πόρων σε εκείνους που πράγματι την έχουν ανάγκη ενώ θα αποφεύγετο ο στιγματισμός και η δημιουργία πολιτών πρώτης και δεύτερης κατηγορίας.

Εάν εκείνοι που ανήκουν στις οικονομικά μη προνομιούχες κοινωνικές τάξεις χρησιμοποιούσαν ένα ελάχιστο έστω μέρος της ευημερίας των οικονομικά δυνατών οι οποίοι βρίσκουν τρόπους να αποφεύγουν τη φορολογία, θα είχαν βρει εδώ και καιρό διάφορους τρόπους για να μετατρέψουν ριζικά το απαρχαιωμένο σύστημα ευημερίας που όπως είπαμε περισσότερο δυναμώνει παρά περιορίζει τις κοινωνικές ανισότητες.

Από τη χρόνια ανεργία στη πλήρη απασχόληση μέσω ενός δυαδικού συστήματος χρησιμοποίησης του παράγοντα "εργασία".

Εφαρμόζοντας τη συνταγή της ευημερίας των μεσαίων τάξεων στις μη προνομιούχες τάξεις, θα βελτιώνονταν όχι μόνο οι κοινωνικές υπηρεσίες που παρέχονται από το κράτος αλλά και το ίδιο το κράτος θα συμβιβαζόταν με το πρόβλημα της ανεργίας.

Η παρούσα στρατηγική κατά της ανεργίας που εφαρμόζεται από την Αριστερά εκφράζεται από την πεποίθηση ότι με την μαζική κρατική παρέμβαση (άμεση ή έμμεση) θα μπορούσαμε να φτάσουμε στο επίπεδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης που μειώνει δραστικά την ανεργία όπως έγινε στη μεταπολεμική περίοδο. Ομως, γίνεται κατανοητό ότι από τη σκοπιά της σημερινής και προβλεπόμενης τεχνολογικής ανάπτυξης, ακόμα και μια ανθούσα καπιταλιστική οικονομία και με τις καλύτερες προϋποθέσεις πάλι δεν θα ήταν σίγουρο πως θα πετύχαινε την πλήρη απασχόληση. Πρέπει να αντιληφθούμε ότι η προσπάθεια για να εξαληφθεί η υποαπασχόληση μέσω του μηχανισμού της αγοράς και μόνο, γίνεται όλο και πιο ουτοπιστική. Από την άλλη μεριά, η συμβατική σοσιαλδημοκρατική λύση του υπεραπασχολούμενου προσωπικού σε επιχειρήσεις που ελέγχονται ή βρίσκονται υπό την ιδιοκτησία του κράτους, οδηγεί στη μείωση της ανταγωνιστικότητας στην παγκόσμια αγορά και επομένως στην δημιουργία μιας μικρότερης "πίτας" προς ανακατανομή.

Εδώ πάλι η κατάσταση αναζητά ριζικές μεταρρυθμίσεις εάν ο σοσιαλδημοκρατικός στόχος της πλήρους απασχόλησης τείνει να εκπληρωθεί χωρίς υπονομεύουσα καπιταλιστική ανάπτυξη. Αυτό που χρειάζεται είναι ένα εγγυημένο σύστημα απασχόλησης για όλους, αλλά η εργασία να μην είναι απαραίτητα διαθέσιμη μόνο από τους κλασσικούς μηχανισμούς αγοράς εργασίας.

Όσοι δεν μπορούν να βρουν εργασία στην κανονική αγορά εργασίας θα πρέπει να έχουν την δυνατότητα για περισσότερη ειδίκευση ή για "εθελοντική" εργασία ο οποίος ενώ έχει άμεση σχέση με την απασχόληση σε τυπικές αγορές εργασίας δεν θα μπορεί ούτε να τον

ανταγωνισθεί, ούτε να τον υπονομεύσει. Πολύς κόσμος άλλοτε, αλλά ακόμη και τώρα προσφέρει τις υπηρεσίες του εθελοντικά σε νοσοκομεία, γηροκομεία, κοινοτικά κέντρα, κλπ., χωρίς να υπάρχει φόβος η προσφορά τους να θεωρηθεί "πραγματική" εργασία. Το σύστημα αυτό θα μπορούσε επίσημα να επεκταθεί με το να δέσει τα ωφέλη της υποαπασχόλησης με την υποχρέωση είτε να δίνονται μαθήματα εξειδίκευσης προσωπικού είτε να προσφέρεται εργασία στην κοινότητα. Ένα τέτοιο δυαδικό σύστημα πρέπει να προφυλάσσεται από :

- α. την κατάτμηση (αποκοπή) τόσο της "αστικής"² όσο και της τυπικής αγοράς εργασίας (πράγμα το οποίο σημαίνει ότι όλοι οι δυνατοί μηχανισμοί διευκόλυνσης πρέπει να παρέχονται για να επιτρέπουν και να ενθαρρύνουν τους εργαζόμενους να μετακινούνται από τη μία εργασία στην άλλη)
- β. τις "αρνητικές" διασυνδέσεις μεταξύ των δύο τομέων που θα οδηγούσαν στην πτώση των μισθών της αγοράς εργασίας.

Μπορεί και οι δύο στόχοι να θεωρούνται δύσκολοι αλλά με μια κάποια φαντασία, πολιτική θέση και επαρκείς πόρους μπορούν κάλλιστα να επιτευχθούν.

Μια τέτοια στρατηγική απασχόλησης έχει αρκετά προνόμια. Πρώτον, αποφεύγει το δίλημμα μεταξύ υψηλού ποσοστού υποαπασχόλησης και τέλει απασχόλησης σε μια μη ανταγωνιστική οικονομία. Δεύτερον, αποφεύγει την ψυχολογική και κοινωνική υποβάθμιση που νιώθουν οι άνεργοι όταν τους δίνονται οι κοινωνικές παροχές. Τρίτον, θα μπορούσε να συμβάλλει αισθητά στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής, παρέχοντας αναγκαίες υπηρεσίες που δεν προφέρονται ούτε από το κράτος αλλά και ούτε από τον ιδιωτικό τομέα προς το παρόν όπως υπηρεσίες σε νοσοκομεία, γηροκομεία, κοινωνικά κέντρα, εθελοντικές οργανώσεις οικολογικού προορισμού, παιδικούς σταθμούς, κλπ.

Με άλλα λόγια, όταν ξεφύγουμε από τη αυστηρή φετιχιστική άποψη ότι η "πραγματική δουλειά" μπορεί να παραχθεί μόνο μέσω της συμβατικής (τυπικής) αγοράς εργασίας και περάσουμε το μήνυμα ότι οι προσφερόμενες υπηρεσίες στην Κοινότητα θεωρούνται ισάξια και πραγματικά ότι συμβάλλουν στην κοινωνία, μπορούμε να λύσουμε το πρόβλημα της ανεργίας χωρίς να στραφούμε ούτε σε μια τέλεια σχεδιαζόμενη οικονομία ούτε σε λύσεις

---

² στο αγγλικό κείμενο - "civic" sector

που υπονομεύουν την ανταγωνιστικότητα. Όσο για το κόστος ενός τέτοιου προγράμματος, ένας αρκετά διαδεδομένος εκούσιος ή "αστικός" τομέας μπορεί κάλλιστα να χρηματοδοτηθεί είτε από τους πόρους που παρέχονται σήμερα από τα ταμεία ανεργίας είτε από τα επίσης υψηλά ποσά που λαμβάνονται από τους ευκατάστατους με τη μορφή κοινωνικών παροχών.

Νέες μορφές αγώνος

Με ποιό τρόπο τέτοιες πολιτικές μπορούν να τεθούν σε εφαρμογή; Τι είδους κοινωνικές δυνάμεις ή συλλογικά όργανα μπορούν να εφαρμόσουν αυτά τα νέα μέσα ώστε να επιτευχθούν οι σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι;

Η κύρια παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατική δύναμη - η κινητικότητα των συνδικάτων - δεν μπορεί από μόνη της να εφαρμόσει μια τέτοια νέα στρατηγική. Πρώτον γιατί τα συνδικάτα έχουν εξασθενήσει πολύ εξαιτίας του παγκοσμίου συστήματος, εφόσον χώρες με το χαμηλότερο και το πιο εύκαμπτο εργατικό κόστος μπορούν να συγκεντρώσουν πολυεθνικά κεφάλαια. Δεύτερον γιατί τα συνδικάτα και τα λεγόμενα σοσιαλ-δημοκρατικά κόμματα αποτελούνται από μέλη που ανήκουν κυρίως στην ευημερούσα πλειοψηφία των δύο τρίτων του πληθυσμού παρά στο υπόλοιπο ένα τρίτο των μη προνομιούχων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η Αριστερά θα έπρεπε να ενθαρρύνει μια στρατηγική δύο συνισταμένων :

Πρώτον να βοηθήσει στην οργάνωση και κινητικότητα του δύσκολα οργανωμένου ενός τρίτου (1/3) του πληθυσμού (ηλικιωμένοι, μόνιμα υποασχολούμενοι-άνεργοι, ομάδες που υφίστανται διακρίσεις λόγω της φυλετικής τους προέλευσης ή εξ' αιτίας του φύλου τους) και

δεύτερον να προσπαθήσει να πείσει κοινωνικές κατηγορίες που ανήκουν στα υπόλοιπα δύο τρίτα του προνομιούχου πληθυσμού ότι είναι προς συμφέρον τους (μακροπρόθεσμα ή έστω μεσοπρόθεσμα) να υποστηρίξουν τις νέες σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές.

Επειδή ακόμα ο διαχωρισμός αυτός του πληθυσμού των δύο τρίτων (2/3) προς το ένα τρίτο (1/3) δεν έχει οδηγήσει απαραίτητα σε μία κατάσταση μηδενικού αποτελέσματος είναι δυνατόν να δημιουργήσει συμμαχίες με το να πείσει στρατηγικούς τομείς που ανήκουν στο σκέλος των δύο τρίτων (2/3) (συνδικάτα, επαγγελματικές ομάδες,

"πεφωτισμένοι" καπιταλιστές) ότι είναι προς όφελός τους να υποστηρίξουν μια νέα σοσιαλδημοκρατική συμφωνία. Μόλις η Αριστερά μετακινήσει το κέντρο βάρους της από την έμμονη ιδέα της κατάργησης ή υπονόμευσης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στην ιδέα της ευρύτερης κατανομής των δικαιωμάτων μέσω του καπιταλισμού, μόλις δηλώσει δυνατά και ξεκάθαρα ότι τόσο οι άμεσοι πρωταρχικοί όσο και οι μακροπρόθεσμοι στόχοι της αφορούν τον ανθρωπισμό μάλλον παρά την ανατροπή του καπιταλισμού, τότε οι στρατηγικές συμμαχίες μεταξύ των δύο τρίτων (2/3) με το ένα τρίτο (1/3) των τομέων που ανήκουν στις ανάλογες πληθυσμιακές κατανομές (μη προνομιούχων και προνομιούχων), θα καταστούν δυνατές να πραγματοποιηθούν και δεν θα θεωρούνται απλά ουτοπιστικά επιθυμητές.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ : ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η παγκόσμια κατάθλιψη της Αριστεράς

Ενώ η Αριστερά συνεχίζει να κρίνει αρνητικά τα σοσιαλδημοκρατικά κατορθώματα και τις δυνατότητες σε επίπεδο έθνους-κράτους, σε παγκόσμιο επίπεδο έχει αποτύχει να συμπεράνει σωστά το νόημα του λεγόμενου Ιαπωνικού ή Ασιατικο-Ειρηνικού μοντέλου της πρόσφατης ανάπτυξης (10). Όπως και το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο στο καπιταλιστικό κέντρο, έτσι και εδώ γίνεται μια ακόμη προσπάθεια να συνδυαστεί η ταχεία καπιταλιστική ανάπτυξη με το να αποφεύγονται παράλληλα οι ακραίες μορφές φτώχειας και περιθωριοποίησης που απαιτούνται συχνά από τη "late-late" καπιταλιστική ανάπτυξη (11). Είναι βέβαια δύσκολο να ονομάσει κανείς ένα τέτοιο αναπτυξιακό σχεδιασμό σοσιαλδημοκρατικό όταν, ενώ απαιτεί ανάπτυξη και μια σχετική κοινωνική ισότητα (12), για να επιτευχθεί χρειάζονται θυσίες πολιτικών ελευθεριών (ή καταστολή ή ένας αυστηρός έλεγχος των συνδικάτων και/ή των εργατικών κομμάτων) (13).

Όμως αντί του Λατινοαμερικανικού αυταρχισμού³ που είναι τελείως αναπτυξιακός Νοτιοανατολικός Ασιατικός αυταρχισμός όχι μόνο υπερβαίνει μερικά από τα κλασικά χαρακτηριστικά της πρόσφατης ανάπτυξης (π.χ. ως προς τα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών) αλλά εξασφαλίζει την επέκταση προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα μερικών τουλάχιστον καπιταλιστικών παροχών (14).

---

³ στο αγγλικό κείμενο - authoritarianism

Το πρώτο σχολίο που μπορεί να κάνει κανείς σχετικά με Ασιατικο-Ειρηνικά αναπτυξιακό μοντέλο είναι ότι δεν αναφέρεται πλέον μόνο στις ειδικές περιπτώσεις της Ταϊβάν, Νότιας Κορέας, Χονγκ-Κόνγκ και της Σιγκαπούρης. Το μοντέλο φαίνεται να ακολουθείται επίσης ούτε λίγο ούτε πολύ και με μεγάλη επιτυχία από την Ινδονησία, Μαλαισία και σε μικρότερη κλίμακα από την Κίνα. Δεδομένου από τη μια μεριά του δυναμισμού τέτοιων οικονομιών και τον αριθμό των ανθρώπων που εμπλέκονται και από την άλλη μεριά δεδομένης επίσης της παρακμάζουσας οικονομίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ένα τέτοιο μοντέλο σύντομα θα αποτελεί αποτέλεσμα ιστορικής σημασίας.

Οι παραπάνω θέσεις δεν έχουν ακόμα υιοθετηθεί πλήρως από την Αριστερά, η οποία, κατά κανόνα, συνεχίζει να ενισχύει μια σφαιρική ανάλυση που επισφραγίζεται τόσο από κατάθλιψη όσο και από ανικανότητα. Συνοπτικά, η ιστορία έχει ως εξής : Στην απαγρύπνηση της κατάρρευσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, οι Ηνωμένες Πολιτείες σαν η μοναδική πλέον υπερδύναμη έχουν κατορθώσει να επιβάλουν (μέσω διεθνών οργανισμών τους οποίους ελέγχουν αλλά και με κάποιους άλλους τρόπους επίσης) ένα σχέδιο παγκόσμιας ανάπτυξης η οποία θεαματικά επαυξάνει τις υπάρχουσες ανισότητες μεταξύ των πλούσιων και φτωχών χωρών. Όσο οι τελευταίοι έλκονται από την παγκόσμια οικονομία, τόσο αποκτούν την εμπειρία της περιθωριοποίησης και - όπως συμβαίνει σε μερικές Αφρικανικές χώρες - ακόμη και της λιμοκτονίας. Εφόσον το πολυεθνικό κεφάλαιο (κυρίως στην καινούργια χρηματοδοτική του μορφή) φαίνεται να μην ελέγχεται πλέον από τα κράτη-έθνη και τους εθνικούς ή διεθνούς οργανισμούς, συνδικάτα, έχει επιβάλει εύκολα την νεοφιλελεύθερη ιδεολογία του μέχρι και σε Διεθνείς οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ). Το αποτέλεσμα είναι να γίνονται όλο και περισσότεροι πλούσιοι εις βάρος μεγάλου τμήματος του περιθωριακού πληθυσμού του Τρίτου Κόσμου.

Μέσα σ' αυτήν τη γενική και λογική περιγραφή όμως, η Αριστερά, είτε ελαχιστοποιεί την αξία των κατακτήσεων της Νοτιο-Ανατολικής Ασίας, είτε θεωρεί την ανάπτυξή της σαν ανάπτυξη μηδενικού αποτελέσματος.

Κάτι τέτοιο απορρίπτεται σαν να μην ήταν τίποτα περισσότερο από μερικές εξαιρετικές περιπτώσεις κοινωνιών που μετακινούνται από την περιφέρεια στην ημι-περιφέρεια. Αυτή η μετατόπιση φαίνεται να καθιστά, από τη φύση της και μόνο, δυσκολώτερη τη μετατόπιση άλλων χωρών, δεδομένου ότι το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα ήδη από τη

φύση του γεννά ανισότητες που προκύπτουν τόσο σε μια ευρεία περιφέρεια όσο και σε μια μικρή ημι-περιφέρεια και στο κέντρο της, όταν κάποιες χώρες μετακινούνται προς τα πάνω ενώ άλλες προς τα κάτω (15).

Με την παραπάνω προοπτική, η Αριστερά βλέπει μηδαμινές τις ευκαιρίες ενός εξανθρωπισμού του παγκόσμιου καπιταλισμού. Λαμβάνοντας υπόψη τη φθίνουσα δύναμη των συνδικάτων, τις αδύνατες δυναμικές των λεγόμενων νέων κοινωνικών κινημάτων, την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και την πλήρη χρεωκοπία των όσων έχει επιτύχει ο Αφρικανικός και Ασιατικός σοσιαλισμός, δεν υπάρχει κανείς που να αντιστέκεται αποτελεσματικά στο διεθνές κεφάλαιο. Η μοναδική ελπίδα μας είναι να δούμε τις παγκόσμιες διαφορές να γίνουν τόσο έντονες έτσι ώστε είτε καινούργια πλέον κινήματα, ενάντια στο ισχύον σύστημα να κάνουν την εμφάνισή τους στο πολιτικό προσκήνιο είτε με κάποιον τρόπο να καθίσταται όλο και πιο δύσκολο οι πληθυσμιακές μάζες του Τρίτου Κόσμου που λιμοκτονούν, να κρατηθούν έξω από τον καπιταλιστικό χώρο του πλούσιου ανεπτυγμένου κόσμου.

Πιστεύω πως ενώ η παραπάνω ανάλυση είναι σωστή ως προς τα σημερινά επίπεδα των όλο και αυξανόμενων ανισοτήτων στον κόσμο, τα συμπεράσματά της όμως έχουν σημαντικές ελλείψεις ως προς την τεκμηρίωσή τους.

Αρνητική "μετάλλαξη"⁴

Θα αρχίσω με την πεποίθηση πως η άποψη ότι η αυξανόμενη περιθωριοποίηση μεγάλου αριθμού των προ-κομμουνιστικών χωρών και των χωρών του Τρίτου Κόσμου θα δημιουργήσει περαιτέρω αντιδικίες και πιθανά πολιτικά κινήματα που θα εναντιώνονται στο ισχύον σύστημα, προκαλώντας έτσι το παγκόσμιο καπιταλισμό, είναι απλά και μόνο μια επιθυμητή άποψη. Είναι "ένα όνειρο θερινής νυκτός", τόσο δύσκολο να πραγματοποιηθεί όσο δύσκολο ήταν για την δεκαετία του 1960 και 1970 να προβλέψουν τη βαθιά κρίση και ακόμα περισσότερο την επικείμενη κατάρρευση ολόκληρου του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν ενδείξεις για μια συνολική κατάρρευση του καπιταλισμού ή για μια πρόκλησή του από δυνάμεις που εναντιώνονται στο σύστημα είτε βραχυπρόθεσμα είτε μεσοπρόθεσμα. Είναι αλήθεια πως

---

⁴ στο αγγλικό κείμενο - evolutionism

χωρίς να ληφθούν υπόψη οι πυρηνικές και οικολογικές καταστροφές, τα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη θα μπορούσαν κάλλιστα να συνεχίσουν τη σημερινή πορεία τους χωρίς να ενοχλούνται από την αυξανόμενη φτώχεια σε ένα μεγάλο τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού. Δεδομένης της στρατιωτικής τους υπεροχής και των υψηλών ανεπτυγμένων τεχνολογικών εξελίξεων που μάλιστα ελέγχουν μέσα και έξω από τα σύνορά τους δεν υπάρχει κανένας απολύτως λόγος γιατί οι κυβερνήσεις τέτοιων χωρών να μην είναι ικανές να κρατήσουν μακριά από το χώρο τους τους εξαθλιωμένους μετανάστες.

Η ιδέα της λιγο-πολύ αυτόματης εισαγωγής των προβλημάτων της περιφέρειας προς το κέντρο είναι τόσο λανθασμένη όσο και η αντίθετή της, και αποτελεί άποψη κάποιων νεο-προοδευτικών θεωρητικών εκσυγχρονιστών των προηγούμενων χρόνων. Αυτοί στήριζαν την άποψή τους στο ότι αυτού του είδους η μεταφορά του Δυτικού κεφαλαίου, της τεχνολογίας και των δυτικών αξιών προς τον Τρίτο Κόσμο θα συνέβαλε αργά ή γρήγορα στο να ανέβουν όλες αυτές οι χώρες όλο και ψηλότερα στην κλίμακα της εξέλιξης (17). Είτε με την αισιόδοξη άποψη του Rostow είτε με την αρνητική μορφή που της δίνει ο Wallerstein, η ιδέα της "διάχυσης"⁵ (εξάπλωση) απλά παραπλανά.

Το παιχνίδι του μηδενικού αποτελέσματος

Αλλη μια λανθασμένη αντίληψη που επίσης υποτιμά την σημαντική πρόοδο που επιφέρει ο καπιταλισμός είναι η θλιβερή άποψη του Wallerstein ότι η μετάβαση μερικών χωρών από την περιφέρεια προς την ημι-περιφέρεια και το κέντρο δεν μετριάζει τις ανισότητες που δημιουργούνται στον κόσμο. Πιστεύει πως από τη στιγμή που καπιταλιστικές αγορές από τη φύση τους είναι ικανές να δημιουργήσουν ανισότητες - με κάποιες χώρες να προοδεύουν, ενώ κάποιες άλλες να αδυνατούν - ολόκληρη η κατάταξη τελικά παραμένει τόσο άνιση όσο ήταν και πριν.

Η ιδέα είναι στην απλοϊκότητά της ελκυστικότερη και συναισθηματικά συνδεδεμένη με την Αριστερά, δεν παύει να είναι όμως λανθασμένη. Ο ισχυρισμός ότι το καπιταλιστικό σύστημα λειτουργεί με τέτοιο τρόπο που να δημιουργεί μια δομή κέντρου/ημι-περιφέρειας/περιφέρειας και ότι αυτή η διάρθρωση διατηρεί το τριμερές χαρακτήρα της παρά τις περιορισμένες δυνατότητες μερικών εθνών-κρατών να μετακινούνται προς τα πάνω ή προς

---

⁵ στο αγγλικό κείμενο - diffusionism

τα κάτω, - ισχύει μεν αλλά δεν παύει να είναι συνηθισμένος. Είναι περισσότερο ένας απλός ισχυρισμός παρά πραγματικότητα ότι, μέσω πολλών και διαφόρων κριτηρίων (όπως η ευημερία, δύναμη, γόητρο κλπ.) μπορούν όλοι οι πληθυσμοί να διαιρεθούν σε χαμηλή, μεσαία και άρχουσα τάξη.

Από την άλλη μεριά, η πλέον ενδιαφέρουσα άποψη ότι η σχέση μεταξύ των κεντρικών, ημιπεριφερειακών και περιφερειακών κρατών έχει μηδενικό αποτέλεσμα - με την έννοια ότι η "χειροτέρευση των συνθηκών των περιφερειακών κρατών σαν ομάδα αποτελεί απαίτηση της επιτυχίας των ημι-περιφερειακών κρατών" (18) - δεν πείθει. Στην πραγματικότητα είναι ιδιαίτερα σκληρό να το δεχτούμε διότι συχνά μια τέτοια άποψη επικρατεί σαν μια φανερή απόδειξη των καπιταλιστικών αγορών και καμιά συστηματική προσπάθεια δεν έχει γίνει για να φανεί ότι οι πραγματικοί μηχανισμοί φέρνουν αυτή τη μηδενική κατάσταση στο επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας. Εστιάζοντας την προσοχή μας κυρίως στους μηχανισμούς της παγκόσμιας αγοράς, η προσέγγιση του παγκόσμιου συστήματος αυτόματα ξεχνά τη συμβολή των ενδο-κρατικών σχέσεων, όπως επίσης και τις "εσωτερικές" κοινωνικές δομές στη δημιουργία των παγκόσμιων ανισοτήτων. Εάν κάποιος απορρίψει την καθαρά οικονομική εξήγηση που δίνει ο Wallerstein για τις ανισότητες, θα υπάρξουν νέες εικασίες. Η βασική αιτία αυτής της τριμερούς δομής της περιφέρειας/ημι-περιφέρειας/κέντρου, (μην έχοντας στενή βάση και διευρυμένο μέσο), λίγο έχει να κάνει με την παγκόσμια αγορά ενώ συνδέεται άμεσα με την εσωτερική οργάνωση των περιφερειακών κρατών.

Εάν ο έντονα αντιαναπτυξιακός χαρακτήρας των κρατικών λειτουργιών των περισσότερων κρατών του Τρίτου Κόσμου ληφθεί υπόψη (βλέπε παρακάτω), ούτε οι πιο ευνοημένοι μηχανισμοί της παγκόσμιας αγοράς ούτε οι λιγότερο εκμεταλλεύσιμες σχέσεις μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας δίνουν τη δυνατότητα σε περιφερειακές χώρες να φτάσουν το επίπεδο των ημι-περιφερειακών. Έτσι, εάν αυτή η διαστρωμάτωση των σημερινών εθνών-κρατών σε όρους ευημερίας για παράδειγμα, έχει περισσότερο "Βραζιλιάνικο" χαρακτήρα απ' ότι "Σουηδικό", κάτι τέτοιο οφείλεται λιγότερο στην ίδια τη φύση της παγκόσμιας οικονομίας και περισσότερο στο πώς τελικά το περιφερειακό κράτος βιώνει μέσα σε μια πολιτισμένη κοινωνία. Με άλλα λόγια η άνιση κατανομή της ευημερίας σε παγκόσμια κλίμακα λίγο έχει να κάνει με την ίδια τη δομή της παγκόσμιας αγοράς ή με τον κοντοφθαλμισμό και τον εγωκεντρισμό αλλά πολύ περισσότερο με ένα ενδοκρατικό σύστημα όπου η πλειοψηφία των μελών συστηματικά δυσκολεύεται από τη διοικητική δομή

και τις πολιτικές elite στο να ωφεληθεί από τις αναπτυξιακές ευκαιρίες που προσφέρει η παγκόσμια οικονομία με τις αλλαγές της.

Ο Ρόλος του κράτους στη πρόσφατη ανάπτυξη

Θα αναφερθώ σε μία άλλη κακή αντίληψη που θεωρείται και η επικρατέστερη γι' αυτούς που ενδιαφέρονται για τα μετα-μοντέρνα και μετα-βιομηχανικά χαρακτηριστικά της πρόσφατης ανάπτυξης. Η αντίληψη ότι, η παγκόσμια ανάπτυξη δεν ελέγχεται πλέον από τα ισχυρά κράτη και ότι το έθνος-κράτος παρακμάζει με γοργούς ρυθμούς, ώστε οι πολυποίκιλες συζητήσεις μεταξύ των παγκόσμιων και τοπικών/περιφερειακών δυνάμεων να ξεπερνούν το επίπεδο του έθνους-κράτους (19). Παρότι κάτι τέτοιο ισχύει μερικά στις πρόσφατα αναπτυγμένες χώρες με ασθενή και/ή αντι-αναπτυξιακά κρατική δομή, στις αναπτυξιακές χώρες του Νοτιο-Ανατολικοασιατικού τύπου δεν ισχύει καθόλου. Εκεί, ισχύει ακριβώς το αντίθετο. Ο ρόλος του κράτους τόσο στη προσέλκυση ξένων επενδυτών όσο και στη καθοδήγησή τους και στη συνεργασία μαζί τους θεωρείται τόσο αυστηρός όσο ο ρόλος του επίσης να κατευθύνει το εγχώριο κεφάλαιο προς εθνικά καθορισμένους αναπτυξιακούς στόχους. Γενικεύοντας κάπως, στο βαθμό που τα έθνη-κράτη έχουν ή προσπαθούν να αποκτήσουν αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, θεωρούνται ως οι πιο σοβαροί παίχτες στη παγκόσμια σκηνή (έχοντας πολυεθνικό κεφάλαιο στη διάθεσή τους).

Απ' αυτή την άποψη, η Αριστερά θα καλά θα έκανε να μη στηρίξει τη στρατηγική της στη λανθασμένη υπόσχεση ότι τα έθνη-κράτη καθίστανται ολοένα και πιο άσχετα μεταξύ τους. Και για τον 19ο και τον 20ο αιώνα, η ίδια η δομή του έθνους κράτους είναι αυτή που εξηγεί καλύτερα για ποιό λόγο χώρες που άρχισαν την αναπτυξιακή τους πορεία την ίδια περίπου περίοδο και με ίδιους περίπου πόρους, έχουν άνισα αποτελέσματα. Και οι "νικητές" και οι "ηττημένοι" οφείλουν το επίπεδό τους στη δομή και τη λειτουργία του ίδιου του κράτους. Στη περίπτωση των πρώτων τα κράτη - "νικητές" χρησιμοποίησαν πόρους που απέκτησαν από τις εξαγωγές πρώτων υλών και αγροτικής παραγωγής για έναν αποτελεσματικό και σχετικά ισότιμο εκσυγχρονισμό της αγροτικής τους παραγωγής. Στην περίπτωση των δεύτερων από την άλλη μεριά, τα κράτη που έχασαν το παιχνίδι, είτε γιατί δεν κατάφεραν να σταματήσουν να στηρίζονται στις παραδοσιακά οργανωμένες εκτάσεις (όπως στη Λατινική Αμερική), ή και αν ακόμη το κατάφεραν (όπως την περίοδο των ενδο-βαλκανικών πολέμων), το κράτος αμέλησε να προμηθεύσει τους μικρούς γαιοκτήμονες που δημιουργήθηκαν, με τη βοήθεια που επιβάλλει ο αγροτικός εκσυγχρονισμός. Τέλος, θα

μπορούσε απλά να ωφείλεται στην αδύναμη ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας και αδύναμα ή μόνιμα αρνητικές διασυνδέσεις μεταξύ της βιομηχανίας και της γεωργίας.

Ένα από τα πιο σημαντικά αποτελέσματα μιας ανεπιτυχούς οικονομικής ανάπτυξης είναι το αντίκτυπο που αυτή έχει στο κράτος. Η αποτυχία να εκσυγχρονιστεί η γεωργία και να συνδυαστεί αποτελεσματικά με τη βιομηχανία συνήθως οδηγεί σε ένα υπερβολική διόγκωση της κρατικής μηχανής καθώς επίσης και σε μια ένταση των πελατειακών και "διεφθαρμένων" χαρακτηριστικών. Με άλλα λόγια, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Όσο το κράτος αποτυγχάνει να εκσυγχρονήσει την γεωργία, τόσο αποκτά αντί-αναπτυξιακά χαρακτηριστικά ή χαρακτηριστικά που προκαλούν "ορθολογικοποίηση" του ιδίου αλλά και ολόκληρης της οικονομίας (21).

Λαμβάνοντας υπόψη το παραπάνω συλλογισμό νομίζω πως είναι φανερό ότι ο μόνος τρόπος να αμβλυθούν οι παγκόσμιες ανισότητες είναι να εξασφαλιστεί ότι κράτη που βρίσκονται επί της παγκόσμιας σκηνής θα είναι τόσο ευκίνητα και ευλύγιστα όσο και τα πολυεθνικά κεφάλαια για τα οποία ενδιαφέρονται και όχι με το να διαπεράσουμε ή να παραβλέψουμε το ίδιο το κράτος. Η σημερινή κατάσταση ζητά συμμάχους μεταξύ κρατών αυτής της μορφής, συμμάχους που δεν θα χρίσουν μια άλλη αμυντική γραμμή Μαζινο (Maginot Line) αλλά που θα έχουν τόσο τεχνογνωσία όσο και διοικητική δυνατότητα να ελέγχουν και να συνεργαστούν με πολυεθνικά σωματεία έτσι ώστε πόροι να προσφέρονται για ευεργητικές παροχές.

Η μόνη ευκαιρία που έχουν περιφερειακές και ημιπεριφερειακές χώρες σήμερα είναι η μετατροπή της δομής τους από τη σημερινή αντί-αναπτυξιακή σε αναπτυξιακή. Όσο οι τρίτο-κοσμικές χώρες συνεχίζουν να καθοδηγούνται από τη κρατική εξουσία και μηχανή, διεφθαρμένη και ανίκανη να γραπώσει τις ευκαιρίες που προσφέρει στο δρόμο τους το παγκόσμιο σύστημα με τις αλλαγές του, δεν έχουν καμία ευκαιρία να εξασφαλίσουν στο πληθυσμό τους μια ανθρώπινη και αξιοπρεπή διαβίωση. Ούτε η διεθνής βοήθεια (παρότι γενναιόδωρη και αμερόληπτη) ούτε οι καλύτεροι εμπορικοί όροι, ούτε η ίδια η "υπεροχή του καπιταλισμού" θα μπορέσουν να βοηθήσουν, όσο οι περισσότεροι πόροι αυτών των χωρών σπαταλιώνται από τις άπληστες άρχουσες τάξεις (elites) που ασχολούνται προτίστως με τη παγίωση και αναπαραγωγή των επικρατουσών σχέσεων κυριαρχίας.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω επιχειρήματα, ένα ευλύγιστο, ευκίνητο, προσανατολιζόμενο

αναπτυξιακά και παρεμβατικό κράτος δεν είναι απλά μία από τις προϋποθέσεις για να επιτευχθεί ο σοσιαλδημοκρατικός στόχος της ισοσκελούς ανάπτυξης και της κατανομής των δικαιωμάτων προς τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, είναι η βασική προϋπόθεση τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Εστιάζοντας στο δεύτερο τώρα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι διεθνείς οργανισμοί που είναι λίγο πολύ κάτω από τον έλεγχό τους έχουν συμβάλει σημαντικά στη δημιουργία ενός νεοφιλελεύθερου καπιταλιστικού συστήματος σε ολόκληρο το κόσμο το οποίο περιθωριοποιεί ευρύτατες μειονότητες τοπικά και ευρύτατες επίσης πλειοψηφίες παγκοσμίως. Εάν η μετάβαση στην οικονομική ηγεμονία από τις Ηνωμένες Πολιτείες προς την Ιαπωνία/Νοτιο-Ανατολική Ασία πραγματοποιηθεί (22), υπάρχει ελπίδα ότι η νέα οικονομική ηγεμονική δύναμη θα εφαρμόσει τις ίδιες σχεδόν σοσιαλδημοκρατικές αρχές σε παγκόσμια κλίμακα που έχουν εφαρμοστεί επιτυχώς σε εσωτερικό επίπεδο. Όταν μια τέτοια δυνατή (αλλά σε καμία περίπτωση σίγουρη), ανάπτυξη δεν μπορεί να δημιουργήσει έναν επίγειο σοσιαλιστικό παράδεισο και δεν μπορεί αυτόματα να εξαπλώσει ή να παγιώσει παντού φιλελεύθερες δημοκρατίες, αυτό που ίσως πρέπει να κάνει είναι να σώσει τουλάχιστον από τη στασιμότητα ένα μεγάλο τμήμα της ανθρωπότητας. Θα μπορούσε ακόμη και να προσφέρει τις απαραίτητες (αλλά όχι αρκετές) προϋποθέσεις για την ανατροπή της ασυνείδητης σπατάλης των επίγειων πόρων και την απίστευτη οικολογική καταστροφή που δυστυχώς απαιτούν οι σημερινές εθνικές πολιτικές οικονομικής ανάπτυξης (είτε στο κέντρο, είτε στην περιφέρεια).

Σαν τέτοια θα έπρεπε να υποστηρίζεται ενεργά από εκείνους τους τομείς της Αριστεράς οι οποίοι ενδιαφέρονται λιγότερο για το δόγμα και τις επαναστατικές του θέσεις και περισσότερο για το μέλλον του πλανήτη καθώς και για την επέκταση των δικαιωμάτων προς τους μη προνομιούχους και σε εθνικό επίπεδο και στο εξωτερικό.

Τέλος, η ευκαιρία για μια σοσιαλδημοκρατική λύση σε παγκόσμιο επίπεδο δεν θα ενισχυθεί μόνο από την παρακμή των Αγγλοσαξόνων και την άνοδο των Ασιατικών οικονομικών δυνάμεων. Οι τελευταίες θα υπερτιμηθούν επίσης όταν οι αναπτυγμένες χώρες της Δύσης συνειδητοποιήσουν ότι είναι αδύνατο να πείσεις τις πτωχές χώρες του τρίτου κόσμου να απέχουν από οικολογικά καταστροφικές βιομηχανικές πολιτικές εφόσον εξαιρούνται από τους καρπούς της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Με άλλα λόγια, ο ανεπτυγμένος κόσμος θα χρεαστεί να διαλέξει ανάμεσα :

- σε ένα τελείως πολωμένο άνισο κόσμο όπου οι πλούσιοι θα θορυβηθούν (όχι από τις εξαθλιωμένες μάζες των φτωχών) αλλά από την παγκόσμια οικολογική καταστροφή
- σε μια λιγότερο πολωμένη παγκόσμια σοσιαλδημοκρατική τάξη όπου η αξιοπρεπής διαβίωση όλων είναι το τίμημα των πλουσιων κρατών προς τα φτωχά που δεν μπορούν μόνο τους πλέον να αντέξουν το ρίσκο της ανάπτυξης.

Εάν ισχύει το παραπάνω επιχείρημα, ο ανθρωπισμός του παγκόσμιου καπιταλισμού θα αρχίσει μάλλον από τα πάνω στρώματα παρά από τα κάτω. Ένα πράγμα είναι ξεκάθαρο πάντως, ότι το σοσιαλδημοκρατικό σχέδιο ούτε απέτυχε αλλά ούτε και βρίσκεται σε αδιέξοδο. Απλά δεν έχει ολοκληρωθεί.

Δημοκρατία σαν εξελισσόμενη παγκοσμιότητα ⁶

Φανερή αντίθεση στα παραπάνω είναι ότι τα λεγόμενα ανεπτυσσόμενα κράτη τείνουν στην απόλυτη εξουσία. Έχουν αποκτήσει αρκετή ανεξαρτησία, όχι μόνο μέσω των αντι-αναπτυξιακά προορισμένων άρχουσων τάξεων (όπως είναι οι παραδοσιακοί γαιοκτήμονες) αλλά επίσης μέσω των συνδικάτων. Αυτό δείχνει για το σοσιαλδημοκρατικό καπιταλισμό πότε δίνεται έμφαση στο κοινωνικό παρά στο δημοκρατικό σκέλος.

Παρά το ότι αυτό είναι ακριβές, πιστεύω ότι οι επιλογές που προσφέρονται σε όσους μπήκαν αργά στο τραίνο της ανάπτυξης, ποικίλλουν απλά μεταξύ διαφόρων τύπων αυταρχισμού. Η λεγόμενη τάση για εκδημοκρατισμό στη περιφέρεια και ημι-περιφέρεια είναι σίγουρα ένας ανακριβής όρος.

Η φιλελευθεροποίηση χωρίς παράλληλο εκδημοκρατισμό μπορεί να εννοηθεί χρησιμοποιώντας το παράδειγμα μερικών χωρών του τρίτου κόσμου κατά την περίοδο μετά τη λήξη του ψυχρού πολέμου. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ κάποιο είδος πολιτικού πλουραλισμού έχει εισαχθεί για να εξασφαλίσει μερικές πολιτικές ελευθερίες (όπως η ελευθερία του τύπου), δεν υπάρχει αποτελεσματική δημοκρατική αντιπροσώπευση των λαϊκών συμφερόντων μέσα σε κοινοβουλευτικό επίπεδο.

---

⁶ Στο Αγγλικό κείμενο "evolutionary Universal"

Η αυτόνομη συμμετοχή των "δήμων"⁷ στη δημόσια σφαίρα υπονομεύεται συστηματικά από πελατειακές, λαϊκιστικές ή πιο βίαιες/κάθετες μορφές της πολιτικής ενσωμάτωσης.

Εάν αυτό ληφθεί υπόψη, η επιλογή από αυτούς που μπήκαν αργά στη τροχιά της ανάπτυξης φαίνεται να γίνεται μεταξύ των Ιαπωνο/Κορεατικού και Βραζιλιανικού είδους του αυταρχισμού. Το πρώτο μοντέλο, το Ιαπωνο-Κορεατικό, σχετίζεται με μια μορφή ισοσκελισμένης ανάπτυξης που απαιτεί σχετική αυτονομία μέσα στο παγκόσμιο σύστημα και σχετική δικαιοσύνη εσωτερικά. Το δεύτερο μοντέλο, το Βραζιλιάνικο, συνδυάζεται με μια μορφή ανάπτυξης που δημιουργεί αξεπέραστα εξωτερικά εμπορικά ελλείματα και μαζική περιθωριοποίηση και εξαθλίωση στο εσωτερικό.

Επιτρέψατέ μου να τονίσω ότι ό,τι λέχθηκε μέχρι τώρα δεν συνεπάγεται ούτε το παραδοσιακό επιχείρημα ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία αποτελεί μία απάτη, ένα προπέτασμα καπνού που κρύβει την άσκηση εξουσίας από την αστική τάξη, αλλά ούτε και την άποψη του τρίτου κόσμου ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία βασίζεται σε Δυτικές αξίες και δεν θα έπρεπε να επιβάλλεται σαν τέτοια από τη Δύση σε χώρες με τελείως διαφορετική πολιτιστική κληρονομιά.

Η Κοινοβουλευτική δημοκρατία, παρότι είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του Δυτικού καπιταλισμού και ενώ σφετερίστηκε τη "Δυτική" αναπτυξιακή μορφή, ούτε μπορεί να περιοριστεί σε αστικό ιδεολογικό κληροδότημα ούτε επίσης μπορεί να αγνοηθεί σαν ένας θεσμός που αντανακλά Δυτικές ιδιοσυγκρασίες. Παρά κάποιες γνωστές ατέλειες, η κοινοβουλευτική δημοκρατία όπως αυτή λειτουργεί σε μερικές αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες έχει, σαν επιστήμη, μία παγκόσμια διαπολιτιστική διάσταση.

Αποτελεί ένα ανεκτίμητο επίτευγμα -όχι του Δυτικού πολιτισμού αλλά γενικά του πολιτισμού (tout court).

Εάν όμως η κοινοβουλευτική δημοκρατία θεωρείται μια παγκοσμιότητα, όπως είπε και ο Parsons πολύ σωστά, είναι μεν παγκοσμιότητα αλλά που εξελίσσεται κιόλας (24): δεν μπορούν όλες οι κοινωνίες να την εφαρμόσουν με επιτυχία, ακριβώς επειδή στερούνται κάποιων θεμελιωδών προϋποθέσεων. Παρότι κάτι τέτοιο θεωρείται παλιά αρχή για τις

---

⁷ Στο Αγγλικό κείμενο "demos"

κοινωνικές επιστήμες, αγνοείται συστηματικά από όλους τους σχετικούς οργανισμούς - από το ΔΝΤ την Αμερικανική διοίκηση και τη Γερουσία - οι οποίοι, στην περίοδο μετά τη λήξη του ψυχρού πολέμου, περίμεναν όλα τα κράτη της περιφέρειας και της ημιπεριφέρειας να μετατραπούν σε κοινοβουλευτικές δημοκρατίες Βρετανικού τύπου. Οι ίδιοι άνθρωποι που περιφρονητικά κατήγγειλαν τη κομμουνιστική βλακεία των υπερβολονταριστικών προσπαθειών μετασχηματισμού των σύγχρονων κοινωνιών μέσω αλμάτων προς τα εμπρός, δεν είναι καλύτεροι όταν επιμένουν ότι η σημερινή Ρωσία και η Κίνα θα έπρεπε αμέσως να μετατραπούν σε καλοκουρδισμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες.

Αυτό που προσπαθώ να πω εδώ είναι ότι για τις περισσότερες χώρες του τρίτου κόσμου το βασικότερο ζήτημα δεν είναι η δημοκρατικοποίηση ή η ελευθεροποίηση αλλά το πως θα εξασφαλίσουν μια μορφή ανάπτυξης η οποία θα αποφεύγει τη περιθωριοποίηση του πληθυσμού τους σε ευρεία κλίμακα καθώς και την οικονομική χρεωκοπία μέσω της βοήθειας διεθνών δανειοδοτών. Θεωρώντας αυτό σαν ουσιαστικό ζήτημα, το Ιαπωνο/Κορεατικό μοντέλο έχει πολύ περισσότερα χαρακτηριστικά για να σχολιάσει κανείς, απ' όσο έχει η ρηχή ρητορική του Αγγλοσαξωνικού νεο-φιλελευθερισμού.

Επιπλέον, αυτή σχεδόν η άποψη είναι που κάνει τη Ρωσία, με το ταυτόχρονο άνοιγμα του οικονομικού και πολιτικού συστήματός της, να δίνει την εντύπωση ότι έχει χάσει το παγχίνι (έχοντας οδηγηθεί σε μια ψευδοδημοκρατία, σε γκανγκστερικό καπιταλισμό στο επίπεδο της διανομής, σε γραφειοκρατικό κολλεκτιβισμό στο επίπεδο της παραγωγής, σε αρνητική ανάπτυξη, εξαθλίωση ευρείας κλίμακας, κλπ.). Από την άλλη μεριά, η Κίνα, ανοίγοντας σταδιακά και προσεκτικά την οικονομία της και διατηρώντας παράλληλα ένα σχεδόν ολοκληρωτικό πολιτικό σύστημα, στρέφεται προς ένα τύπο ανάπτυξης που θα μπορούσε σε μερικές δεκαετίες να τη καταστήσει την τέταρτη κατά σειρά οικονομική δύναμη στο κόσμο (25).

Παρότι κανείς δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη σφαγή στην πλατεία Tienamen, το σλόγκαν "ανάπτυξη και ευημερία πρώτα απ' όλα και μετά δημοκρατία" έχει κάποια βάση που δεν μπορεί να αγνοηθεί από κανένα - κυρίως συνειδητοποιώντας ποιές είναι οι πιθανές εναλλακτικές.

Συμπέρασμα

- I. Όσοι από την Αριστερά έξυπνα ενδιαφέρονται να βοηθήσουν τους περιθωριακούς και/ή εξαθλιωμένους πληθυσμούς του πρώτου και τρίτου κόσμου θα πρέπει να παραδεχτούν ότι ο Lenin είχε λάθος ενώ ο Bernstein (όπως και ο Marx) ήταν σωστοί. Το ζητούμενο στο προβλεπόμενο μέλλον δεν είναι να καταστρέψουμε ή και να υπερβούμε τον καπιταλισμό αλλά να τον ανθρωπίσουμε είτε σε επίπεδο έθνους-κράτους, είτε παγκοσμίως. Το να στοχεύουμε στον ανθρωπισμό και στην ταυτόχρονη υπέρβαση του καπιταλισμού, όπως συχνά κάνει η Αριστερά, σημαίνει να μη πετυχαίνουμε τελικά κανένα από τους δύο αυτούς στόχους.

Από την άλλη μεριά εκεί όπου το στάδιο του ανθρωπισμού παραλείπεται έτσι ώστε να φτάσει κανείς κατευθείαν σε λιγότερο εκμεταλλευόμενες και συμμαχικές μορφές της κοινωνικής ύπαρξης, η παράληψη αυτή αμετάβλητα δημιουργεί απροσδόκητα βάρβαρα κοινωνικά αποτελέσματα και συνέπειες παρόμοιες με αυτές του Σταλινικού ή και του Ροί-Ροί τύπου.

- II. Εάν το παραπάνω γίνεται αποδεκτό σαν κάτι το αληθινό, το χρέος της Αριστεράς στον αναπτυξιακά καπιταλιστικό κόσμο είναι να προωθήσει ακόμα περισσότερο τα σοσιαλδημοκρατικά ιδανικά μιας ισοσκελούς καπιταλιστικής ανάπτυξης, κοινωνικής δικαιοσύνης και πολιτικής ελευθερίας. Σε κάποιο βαθμό τα ιδανικά αυτά έχουν ήδη πραγματοποιηθεί σε μερικές χώρες, αλλά χρειάζεται να επεκταθούν περισσότερο, να παγιωθούν και να εμβαθυνθούν σε όλα τα έθνη-κράτη. Μόνον όταν αυτό θα επιτευχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό (και δεν πιστεύω ότι θα το δούμε ούτε εμείς αλλά ούτε και τα παιδιά μας), θα παρέχει έτσι τις απαραίτητες αλλά ανεπαρκείς προϋποθέσεις για την επίτευξη ενός υψηλού βαθμού δημοκρατικοποίησης -ο οποίος μπορεί να απαιτεί την περιθωριοποίηση όχι των αγορών αλλά των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

- III. Για να πραγματοποιηθούν ή να προωθηθούν οι σοσιαλδημοκρατικοί στόχοι, σήμερα απαιτούνται νέα μέσα. Απαιτείται μετάβαση από τις μαζικές κρατικοποιήσεις σε έμμεσες, ευλύγιστες μορφές κρατικής παρέμβασης. Απαιτείται επίσης μετατόπιση των παγκόσμιων κοινωνικών παροχών που βοηθούν κυρίως τη πλειοψηφία των ευημερούντων δύο τρίτων του πληθυσμού προς τη πλειοψηφία του υπόλοιπου ενός τρίτου του πληθυσμού των μη προνομιούχων : Χρειάζεται να απορρίψουμε τις πολιτικές υποαπασχόλησης που ανταμείβουν χρόνιες απεργίες και ρίχνουν το ηθικό

σε ευρεία κλίμακα, προς όφελος πάντα της δημιουργίας ενός δυαδικού συστήματος απασχόλησης (τυπική αγορά εργασίας και εθελοντική προσφορά εργασίας στη Κοινότητα και τους οργανισμούς της) που εγγυάται το δικαίωμα της εργασίας σε όλους αλλά υποχρεώνει αυτούς που δεν μπορούν να βρουν δουλειά στην αγορά εργασίας να διαλέξουν ανάμεσα στη περαιτέρω εξειδίκευσή τους και στη προσφορά των υπηρεσιών τους στη κοινότητα.

- IV. Σε συνολικό επίπεδο τώρα, η Αριστερά πρέπει να αγωνιστεί για τη δημιουργία μιας νέας τάξης πραγμάτων με σοσιαλδημοκρατικά κυρίως και όχι νεο-φιλελεύθερα χαρακτηριστικά, όπου ο παγκόσμιος στρωματισμός (δηλ. η κατανομή των πόρων μεταξύ των εθνών-κρατών) θα απαιτήσει ένα Σκανδιναβικό/Κορεατικό προφίλ παρά εάν Αμερικανικό/Βραζιλιάνικο.

Για να γίνει κάτι τέτοιο, χώρες της περιφέρειας και ημι-περιφέρειας θα πρέπει να ενθαρρυνθούν (με καινούργιες μορφές βοήθειας και νέα μέσα) να μεταβούν από την αντί-αναπτυξιακή στην αναπτυξιακή μορφή του κρατικού παρεμβατισμού. Αυτό δεν είναι ούτε εύκολο, ούτε μπορεί να επιτευχθεί μόνο με εξωτερικές πιέσεις. Όμως όσο οι χώρες του τρίτου κόσμου διατηρούν τη σημερινή αντί-αναπτυξιακή, κλεπτοκρατική κρατική δομή, είναι καταδικασμένες στη μόνιμη περιθωριοποίηση.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Σε αυτό το κείμενο δεν χρησιμοποιώ τον όρο "εκσυγχρονισμός"¹ με την νεο-εξελικτική έννοια του Parson (δηλ. όχι με δομικούς-λειτουργικούς όρους διαφοροποίησης προς την διαδρομή από τις απλές/πρωτόγονες σε σύνθετες κοινωνίες). Προτιμώ να το χρησιμοποιήσω όπως το χρησιμοποίησαν οι κοινωνιολόγοι με ιστορικό-προσανατολισμό (R. Bendix, B. Moore) ή ιστορικοί με κοινωνικό-προσανατολισμό (E. Hobsbawm) όταν προσπάθησαν να αναγνωρίσουν τις ποιοτικές διαφορές μεταξύ των βιομηχανικών και προ-βιομηχανικών κοινωνιών. Βλέπε για παράδειγμα R. Bendix, Εθνος-Δημιουργία και Υπηκοότητα, Νέα Υόρκη: Action Books, 1969.
- (2) Σε ένα "κέλυφος καρδιού" : Εδώ ονομάζω κοινωνικές-δημοκρατίες εκείνες τις κοινωνίες οι οποίες, διαμέσου αποτελεσματικού κρατικού παρεμβατισμού, έχουν καταφέρει να αναπτύξουν σημαντικές υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας (διοχετεύοντας όχι μόνο πολιτικά αλλά επίσης και κοινωνικό-οικονομικά δικαιώματα στις λαϊκές τάξεις), ενώ διατηρούν δημοκρατικο-κοινοβουλευτικούς οργανισμούς και την εκτεταμένη αναπαραγωγή του καπιταλισμού.
- (3) Για την ανάπτυξη αυτής της διαφωνίας βλέπε G. Therborn (NLR 194), η κριτική μου και η απάντηση του Therborn (NLR 200). Σ' αυτή τη διαμάχη είμαστε ευρέως με αντίθετους σκοπούς : επιχειρηματολογούσα σχετικά με τη νίκη της σοσιαλδημοκρατίας στην μετα-ψυχροπολεμική εποχή (χρησιμοποιώντας τον όρο σοσιαλδημοκρατίας σε ευρεία έννοια όπως αναφέρεται πιο πάνω); ενώ ο Therborn, διαφωνώντας με τη θέση μου, επιστράτευε ενδείξεις δείχνοντας τη σχετική έκλειψη των κομμάτων ονομάζοντας εαυτούς σοσιαλδημοκράτες.
- (4) Να επαναλάβω : Χρησιμοποιώ τον όρο σοσιαλδημοκρατία εδώ στην ευρεία του έννοια. Δεν αναφέρομαι απλά και μόνο στα κόμματα ή στα συστήματα τα οποία αποκαλούν εαυτούς σοσιαλδημοκράτες.

---

¹ στο αγγλικό κείμενο - modernity-modernization

- (5) Για παράδειγμα Ινδονησία, Μαλαισία, και (σε μικρότερη έκταση, όπως θα διαφωνήσω πιο κάτω) η Κίνα.
- (8) Θεωρώ ότι είναι απλή κοινή διαπίστωση ότι οι παγκόσμιες κοινωνικές παροχές λειτουργούν περισσότερο λογικά σε υπερβολικά πολωμένες καταστάσεις, όπου η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού είναι μη προνομιούχοι και η ελάχιστη προνομιούχα μειονότητα είναι σε τόσο καλή κατάσταση ώστε να εξαιρείται από τις κρατικές κοινωνικών παροχές. Αυτή προφανώς δεν είναι η περίπτωση για τα 2/3 - 1/3 των κοινωνιών του καπιταλιστικού κέντρου σήμερα.
- (9) Στρατηγικά παιχνίδια τείνουν να αποκτούν ένα μηδενικό χαρακτήρα όταν το κέντρο βάρους είναι στην αλλαγή ή στην κατάργηση των κυρίαρχων σχέσεων της παραγωγής.
Ο αγρότης αναμορφώνει, για παράδειγμα, τυπικά απαιτούμενες μηδενικού αποτελέσματος καταστάσεις. Εάν το πλαίσιο του ολοσχερούς καπιταλισμού παραμένει ανενόχλητο, τότε είναι εντελώς σίγουρο ότι η επιπλέον φτώχεια του μη προνομιούχου είναι προϋπόθεση για τον περαιτέρω πλουτισμό των προνομιούχων. Θεωρώ ότι αυτό είναι αλήθεια και για τα δύο επίπεδα στις χώρες με μοναδικό καπιταλιστικό έθνος-κράτος και παγκόσμια (βλέπε παρακάτω).
- (10) Βλέπε R.P. Appelbaum and J. Henderson (eds) Κράτη και Ανάπτυξη στον Ασιατικό Ειρηνικό Rim, Newbury Park, CA : Sage 1992, R. Wade "Κυβερνώντας την Αγορά, Ιθάκη : Cornell Univ. Press 1990.
- (11) Η "αργή-αργή" ετικέτα, χρησιμοποιήθηκε πολύ στη θεωρία της ανάπτυξης, ξεχωρίζει (σε σύγκριση με την Αγγλία) τις σχετικά πρόσφατες Ευρωπαϊκές βιομηχανίες (Γερμανία, Γαλλία) από εκείνες τις ημι-περιφερειακές κοινωνίες οι οποίες αντιμετώπισαν σε μεγάλη κλίμακα βιομηχανοποίηση μόνο μετά το 1929. Βλέπε σε αυτό το σημείο A. Hirschman, "Προδιάθεση για Ελπίδα, Νέος Παράδεισος" : Yale University Press, 1970, κεφ. 3.
- (12) Βλέπε D. Morawetz, "Είκοσι-πέντε χρόνια Ευρωπαϊκής Ανάπτυξης" 1950-1975, Washington D.C. : World Bank, 1977, και S.J. Anderson "Τακτική Κοινωνικής Πρόνοιας και η Πολιτική στην Ιαπωνία : Πέρα από το Αναπτυξιακό Κράτος", Νέα

Υόρκη : Paragon House, 1993.

- (13) CF. F.C. Deyo, Κάτω από το Θαύμα : "Εργατική Εξάρτηση στη Νέα Ασιατική Βιομηχανία, Berkeley : Univ. of California Press, 1989.
- (14) S. Haggard, "Μονοπάτια από την Περιφέρεια, Ιθάκη, Νέα Υόρκη : Cornell Univ. Press, 1990.
- (15) Βλέπε για παράδειγμα W.G. Martin (ed) "Ημπεριφερειακά Κράτη στην Παγκόσμια Οικονομία, Νέα Υόρκη : Greenwood Press" 1990, p.18.
- (16) Βλέπε E. Wallerstein, "Οι αγωνίες του φιλελευθερισμού : Ποιά ελπίδα προοδεύει;" NLR No 204, Μάρτιος/Απρίλιος 1994, σελίδες 14 FF.
- (17) Η τυπικά αρχική εργασία σε αυτή την παράδοση είναι W.W. Rostow, "Τα επίπεδα της Οικονομικής Ανάπτυξης, Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1962.
- (18) Βλέπε G. Arrighi, "Η αναπτυξιακή ψευδαίσθηση : Αναθεώρηση της περιφέρειας", στο W.G. Martin (ed), op. cit. σελ. 18.
- (19) Βλέπε για παράδειγμα M. Castells, "Ευρωπαϊκές πόλεις, η πληροφορική κοινωνία και η παγκόσμια οικονομία" NLR, No 204, Μάρτιος/Απρίλιος 1994.
- (20) Βλέπε D. Senghass, "Η Ευρωπαϊκή Εμπειρία : Ιστορική Κριτική της Αναπτυξιακής Θεωρίας, Λονδίνο : Macmillan, 1985.
- (21) Βλέπε N. Mouzelis, "Το κράτος στην πρόσφατη ανάπτυξη : Οι Βαλκανικές και Λατινοαμερικάνικες υποθέσεις", στο D. Booth (ed) "Επανεξετάζοντας την Κοινωνική Ανάπτυξη" Λονδίνο : Longman, 1994, and D.X. Zhao and J.A. Hall, "Η δύναμη του Κράτους και σχέδια ανάπτυξης : Λύνοντας την κρίση της κοινωνικής ανάπτυξης". Κοινωνιολογία, τόμος 28 No 2, Μάιος 1994.
- (22) Βλέπε L. Thurow, Κορυφή_προς_Κορυφή : "Ο επερχόμενος Οικονομικός Πόλεμος ανάμεσα Ιαπωνία, Ευρώπη και Αμερική". Νέα Υόρκη : W. Morrow, 1992.

- (23) Για το είδος της κακής ερμηνείας της δημοκρατίας όπου απαιτούνται πελατειακές και λαϊκές μέθοδοι πολιτικής σύγκλισης βλέπε N. Mouzelis, "Πολιτική στην Ημι-περιφέρεια : Αρχικός Κοινοβουλευτισμός και Πρόσφατη Εκβιομηχάνιση στα Βαλκάνια και στην Λατινική Αμερική, Λονδίνο : MacMillan, 1986.
- (24) Βλέπε T. Parsons, "Παγκόσμιες εξελίξεις στην κοινωνία", American Sociological Review τόμος 29, 1964, και N. Mouzelis, "Εξέλιξη και Δημοκρατία" : Ο Talcott Parsons και η κατάρρευση των Ανατολικών Ευρωπαϊκών Κρατών", Θεωρία, Κουλτούρα και Κοινωνία, τόμος 10, 1993.
- (25) Βλέπε E.A. Overholt, Κίνα : "Η Επόμενη Οικονομική Υπερδύναμη, Λονδίνο : Sage, 1994.
- (26) Εδώ έχω υπόψη μου την σχεδόν εξελικτική διαφωνία του Μάρξ ότι τα είδη της ελευθερίας που αναφέρονται στη σοσιαλιστική/κομμουνιστική κοινωνία μπορούν να αναπτυχθούν καλύτερα σε πλήρη αναπτυγμένα κράτη παρά σε καπιταλιστικούς σχεδιασμούς που θεωρούνται οπισθοδρομικοί.
- (27) Για παράδειγμα, ένας τρόπος για να αποφευχθεί η ρουτίνα της μετατροπής της βοήθειας σε πολυτέλεια για την διεφθαρμένη ελίτ της εξουσίας, είναι να συνδέσουμε την παροχή των πόρων με τον κρατικό "ορθολογισμό". Διεθνείς υπηρεσίες βοήθειας είναι αρκετά ικανές να σχεδιάσουν ποιο πολύπλοκες μεθόδους για να εκτιμήσουν πώς χρησιμοποιείται η βοήθεια. Η δωρεά περισσότερης βοήθειας σε μια συγκεκριμένη χώρα θα πρέπει πάντα να υπόκειται σε έλεγχο της χρήσης της προηγούμενης "δόσης", τρόπος τεχνικά και κοινωνικά ικανοποιητικός. Τέτοια πρακτική αυστηρά καθοδηγούμενης πραγματικής χρήσης της βοήθειας μπορεί να είναι ενάντια στις αρχές "εθνική κυριαρχία" - αλλά από την άλλη πλευρά, μπορεί να πιέσει την εθνική πολιτική ελίτ να δεσμευτεί με προ-αναπτυξιακές κρατικές αλλαγές.